

SİSMİK DEĞİŞİM: RUSYA’NIN AVRUPA KONSEYİ’NDEN İHRACI VE REYKJAVİK ZİRVESİ SONRASI KONSEY’İN GELECEĞİ

Eray ACAR*

ÖZ

Avrupa Konseyi, Rusya’nın Ukrayna’ya karşı başlattığı saldırı savaşı sonrası 16 Mart 2022’de Rusya’nın Konsey’den ihraç edilmesine karar verdi. Rusya’nın girişimi, Konseyin üzerine inşa olduğu temel değerler ile açık bir uyumsuzluk teşkil etmesi, Avrupa’daki mevcut siyasi-hukuki düzeni tehdit etmesi bağlamında “sismik değişim” olarak nitelenmiştir. Bu tehditin sonrasında Konsey 4. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’ni 18 yıllık bir aradan sonra 16-17 Mayıs 2023 tarihlerinde Reykjavik’te düzenlemeye karar verdi. Bu çalışmada Zirve’nin Avrupa Konseyi’nin işleyişi içerisindeki yeri ve Konsey’in Avrupa’da insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü koruma amacı bağlamındaki güncel konumu irdelenecektir. Reykjavik Zirvesi, daha önce 1993’te Viyana’da, 1997’de Strazburg’ta ve 2005’te Varşova’da düzenlenen Zirveler’in içerikleri, bu toplantıları çevreleyen koşullar doğrultusunda karşılaştırılmaktadır. Kriz anlarında güçlü siyasi mesaj vermek adına düzenlenen bu toplantılar, Avrupa Konseyi için istisnai veya kriz olarak addedilen durumların ortaya konması bakımından da önem arz etmektedir. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri’nin karşılaştırılması ve güncel gelişmelerle birlikte değerlendirilmesi yoluyla Avrupa Konseyi’nin geleceğine dönük bir yön tahminine ulaşmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Konseyi, Rusya, Ukrayna, Reykjavik Zirvesi, insan hakları

SEISMIC CHANGE: THE FUTURE OF THE COUNCIL OF EUROPE AFTER RUSSIA'S EXPULSION FROM THE COUNCIL AND THE REYKJAVİK SUMMIT

ABSTRACT

The Council of Europe decided to expel Russia from the Council on 16 March 2022 following Russia's war of aggression against Ukraine. Russia's initiative was characterized as a 'seismic

* Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı, erayacr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8524-6127

Makale geliş tarihi: 31 Ağustos 2024 **Makale kabul tarihi:** 1 Aralık 2024

Atf önerisi: Acar, Eray, “Sismik Değişim: Rusya’nın Avrupa Konseyi’nden İhracı ve Reykjavik Zirvesi Sonrası Konsey’in Geleceği”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 83, Sayı 1, Ocak 2025, s.1-XXX. DOI: 10.30915/abd.1541332.

change' in the sense that it constituted a clear incompatibility with the fundamental values on which the Council was built and threatened the existing political-legal order in Europe. In the wake of this threat, the Council held its 4th Summit of Heads of State and Government in Reykjavik on 16-17 May 2023, after an 18-year break. This study will examine the place of the Summit in the Council of Europe's order and the current situation of the Council in the context of its aim to protect "human rights, democracy, and the rule of law" in Europe. The Reykjavik Summit is compared with the content of the previous Summits in Vienna in 1993, Strasbourg in 1997, and Warsaw in 2005 in the context of the circumstances surrounding these meetings. These meetings, organized to deliver a strong political message in times of crisis, are also crucial in revealing situations considered exceptional or crises for the Council of Europe. By comparing the Summits of Heads of State and Government and analyzing them in light of current developments, the aim is to predict the future direction of the Council of Europe.

Keywords: Council of Europe, Russia, Ukraine, Reykjavik Summit, human rights

GİRİŞ

Avrupa'da mevcut siyasi-hukuki düzenin derinden sarsıldığı bir dönem içerisinde olduğumuz anlamında "sismik değişim" ifadesi, Avrupa Konseyi Üst Düzey İzleme Grubu'nun (High-level Reflection Group of Council of Europe/HLRG) 2022 raporunda, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırı savaşı dolayısıyla karşı karşıya kalınan durum için kullanılan bir nitelemedir¹. Avrupa Birliği (AB) liderlerinin savaşın başlamasından sonra bir araya geldikleri 11 Mart 2022'deki Gayriresmi Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı sonrası ilan edilen Versailles Deklarasyonu'nda da aynı anlamda tektonik değişim ifadesi kullanılmıştır².

Sismik değişim ifadesiyle anılan koşulların, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırı savaşı başlatması sonrası Konsey ve ona bağlı organların bu koşullarda aldığı reaksiyonların irdelenmesi,

¹ High-level Reflection Group of the Council of Europe (HLRG), *Report of the High-level Reflection Group of the Council of Europe*, Strasbourg, Council of Europe, October 2022, s.9., (<https://rm.coe.int/report-of-the-high-level-reflection-group-of-the-council-of-europe-/1680a85cf>) (Erişim Tarihi: 26.08.2024) Üst düzey İzleme Grubu Avrupa Konseyince Bakanlar Komitesi'nin 20 Mayıs 2022'deki Turin toplantısı sonrasında Konsey'in karşı karşıya kaldığı güçlüklerle karşı alabileceği reaksiyonları değerlendirmek ve buna dönük raporlar hazırlamak üzere oluşturulmuştu. Committee of Ministers of Council of Europe, 132nd Session of the Committee of Ministers, 2. United around our values – Council of Europe response to the aggression of the Russian Federation against Ukraine, Turin, Italy, 20 May 2022, <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680a68f5e> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

² European Council, Versailles Declaration: Informal meeting of the Heads of State or Government, 10 and 11 March 2022, para.6., <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2022/03/10-11/> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

Avrupa’da insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü koruma, bu alanlarda standart koyma işlevini üstlenen Avrupa Konseyi’nin (AK/Konsey) mevcut pozisyonunu ortaya koymak bağlamında önem arz etmektedir.

Makale üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sismik değişim olarak nitelenen koşullar, Rusya-Ukrayna Savaşı dolayısıyla Rusya’nın Konsey’den ihracı süreci ve Reykjavik Zirvesi’nde ele alınan konular ile ilan edilen Deklarasyon inceleme konusu edilecektir. İkinci bölümde Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvelerinin Avrupa Konseyi organizasyonu içerisindeki yeri, daha önce gerçekleştirilen Zirveler ve bu toplantıları hazırlayan koşullar ele alınmaktadır. Bu yolla son Zirve ile daha öncekiler arasında bir örüntü tespit etmek amaçlanmaktadır. Son bölümde ise Reykjavik Zirvesi sonrası yaşanan gelişmeler ile birlikte Avrupa Konseyi’nin Avrupa’daki geleceğine, Avrupa Birliği ile ilişkilerine dair tahminlerde bulunulacaktır.

I. RUSYA’NIN AVRUPA KONSEYİNDEN İHRACI ve REYKJAVİK ZİRVESİ

Rusya’nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna’ya saldırı savaşı başlatması Avrupa Konseyi içinde büyük bir infial yarattı. Konsey Statüsü’nün 3. maddesi doğrultusunda “hukukun üstünlüğü ve kendi yetki alanı içinde bulunan herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanması ilkelerini kabul etmesi; Konsey’in kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek adına iş birliği içerisinde olması”³ gereken bir üye devletin bir başka üye devlete savaş açması, Statü’nün açık bir ihlali ve Konsey’in varlığını kökten tehdit eden bir girişimdir⁴. Konsey, Rusya’nın üye ülkeler arası silahlı çatışmanın faili olması dolayısıyla, önce temsil haklarını askıya alma, daha sonra Konsey üyeliğinden çıkarma yoluyla uluslararası alanda en net tepkilerden birini ortaya koydu.

Esasında Avrupa Konseyi Statüsü’nde bir üyenin doğrudan ihracı düzenlenmemiştir. Statünün 7. Maddesi üyelikten çekilmeyi, 8. Maddesi ise üyelikle bağdaşmayan tutum ve eylemlerden dolayı bir üyeye uygulanacak yaptırımları konu edinmektedir. 8. Maddede ihraç ifadesi kullanılmamakta, bunun yerine çekilmeye davet etme ifadesi tercih edilmektedir⁵.

³ Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Statüsü, Londra, 1949, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁴ Bu husus saldırı sonrasında Konsey organlarından yapılan açıklamalarda da zikredilmiştir. Bkz. Marija Pejčinović Burić, “Statement from Council of Europe Secretary General Marija Pejčinović Burić on the Military Attack by the Russian Federation on Ukraine”, (<https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/statement-from-council-of-europe-secretary-general-marija-pejcinovic-buric-on-the-military-attack-by-the-russian-federation-on-ukraine>) (Yayın Tarihi: 24.02.2022); Dunja Mijatović, “Commissioner for Human Rights’ Statement on the Situation in Ukraine”, (<https://www.coe.int/tr/web/commissioner/-/commissioner-for-human-rights-statement-on-the-situation-in-ukraine>) (Yayın Tarihi: 24.02.2022)

⁵ “Madde 8: Avrupa Konseyinin, üçüncü madde hükümlerini ciddi surette ihlal eden, her üyesi temsil hakkından bir süre için mahrum edilebilir ve Bakanlar Komitesi tarafından 7. Maddedeki koşullar dahilinde Konseyden

Statüde öngörülen yaptırımlar, temsil haklarının askıya alınması ve 7. Maddedeki çekilmenin taraf devletten istenmesi şeklindedir. İstisnai olarak taraf devlet çekilme talebini yerine getirmezse Konsey üyeliği, Komite'nin belirleyeceği tarihten itibaren sona ermiş sayılacaktır. Ancak burada da düzenlemenin bir ihraç yerine çekilmiş sayılma olarak görülmesi yerinde olacaktır⁶.

Diğer taraftan Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, iki konsey üyesinin silahlı çatışma içerisine girdiği ilk örnek değil. Daha önce yine Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a ve 2014'te Ukrayna'ya silahlı müdahalede bulunduğu bilinmektedir. Bunun haricinde Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş da iki üye ülkenin çatıştığı örnekler arasındadır. Ancak daha önceki bu örneklerde çatışma tarafı Konsey üyelerinin üyelikten ihracı söz konusu olmamıştır. Bu durum söz konusu savaşlarda krizin bölgesel kalması, Avrupa geneline yayılması tehlikesinin ancak son Ukrayna savaşından itibaren yakın bir tehdit olarak görülmesi dolayısıyla olmalıdır.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasından sonra savaşın getirdiği krize Konsey üyesi ülkelerin en yüksek düzeyde temsiliyle ortak tepki vermek ve Ukrayna'ya destek olmak adına Reykjavik'te Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. Daha önceki çatışma durumlarında ise bu tarz bir ortak mesaj ihtiyacı duyulmamıştır.

Rusya'nın üyeliğinin sonlandırılmasına dek 8. Maddenin işletilmesi birkaç kez gündeme gelmesine karşın, daha önce üyeliğin sonlandırılması hiçbir üye için söz konusu olmamıştır. Daha önce Yunanistan için 1967'deki darbeden sonra 8. Madde kapsamında çekilmeye davet prosedürü gündeme gelmiş, ancak bu prosedüre gerek kalmaksızın Yunanistan 7. Madde kapsamında kendiliğinden çekilme talebinde bulunmuştur⁷.

çekilmeye davet edilebilir. Bu davet dikkate alınmadığı takdirde Komite, bizzat Komitenin tayin edeceği tarihten itibaren söz konusu üyenin artık Konseye mensup olmadığına dair karar verebilir." Avrupa Konseyi Statüsü, Madde 8.; İlgili düzenlemeye ilişkin ayrıntılı inceleme için bkz. Florence Benoît-Rohmer and Heinrich Klebes, *Council of Europe Law: Towards a Pan-European Legal Area*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2005, s. 40 vd.

⁶ 8. Madde ile ilgili bir diğer sorun, statüyü ciddi bir şekilde ihlal eden durumların belirsizliğidir. Hangi durumlarda bu maddeye işlerlik kazandırılacağına ilişkin bir klavuz bulunmamaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Jörg Polakiewicz, Antoine Karle ve Emilija Spasovska, "Fairness in the Practice of International Law and Organisations: The Council of Europe's Perspective", *AEL 2024/08 Academy of European Law European Society of International Law Paper*, 2024, s.1-18.; Kanstantsin Dzehtsiarou ve Donal K. Coffey, "Suspension and Exclusion of Members of the Council of Europe: Difficult Decisions in Troubled Times", *International & Comparative Law Quarterly*, Cilt 68, Sayı 2, 2019, s.443-476.

⁷ Benoît-Rohmer ve Klebes, *op.cit.* s. 40. Statünün 8. Maddesi Türkiye için 1980 darbesi sonrası ve 1995'teki sınır-ötesi operasyonlar sonrası; Kıbrıs için 1960'larda Türk toplumunun Konsey'deki temsilini engellemeleri gerekçesi ile; Malta için ise 1980'lerde muhalif siyasilere ifade özgürlüğünün engellenmesi dolayısıyla gündeme gelmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ibid*, s.41 vd.

Rusya'nın üyelikten ihracı sürecinde yukarıda zikredilen düzenlemeye tam olarak uyulmamıştır. İlk olarak, saldırının başladığı tarihten bir gün sonra, 25 Şubat 2022'de temsil haklarının askıya alınması kararı alınmıştır⁸. Bakanlar Komitesi 10 Mart 2022 tarihli toplantısında ise üyelikten çekilme talebine dair süreç için Parlamenterler Meclisinden danışma görüşü isteyen bir karar alır⁹. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), 15 Mart'taki toplantısında ilan edilen Görüş metninde Rusya'nın Konsey statüsü ile bağdaşmayan eylemleri dolayısıyla artık Konsey üyesi bir devlet olamayacağını, bu yüzden Bakanlar Komitesi'nin derhal çekilme talebini Rusya'ya iletmesi gerektiğini bildirir¹⁰. Rusya'nın 15 Mart tarihinde üyelikten çekilme talebini iletmesine karşın, Bakanlar Komitesi bu talebi dikkate almaksızın 16 Mart'ta üyeliği sona erdirmeye kararı almıştır¹¹. Bu durum ancak üyelikten çekilme sürecinden daha yoğun ve doğrudan bir siyasi tepki verme isteği ile açıklanabilir.

Güçlü siyasi tepki verme arzusunun yansıması olarak Parlamenterler Meclisi, daha sonra Üst Düzey İzleme Grubu, bir devlet ve hükümet başkanları zirvesi gerçekleştirilmesini önerir¹². Bu doğrultuda 16-17 Mayıs 2023 tarihleri arasında Bakanlar Komitesi dönem başkanlığını üstlenen İzlanda'nın girişimi ile Reykjavik'te 4. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir.

Reykjavik Zirvesi temel olarak var olan taahhütlerin tazelenmesi ve daha güçlü biçimde tekrar zikredilmesini amaçlamaktadır¹³. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Marija Pejčinović Burić'in ifadesi ile Reykjavik Zirvesi, liderlerin "kıtamızın pek çok kısmında gördüğümüz demokratik geriye gidişe karşı açık bir taahhütte bulunma ve içinde yaşadığımız hızla değişen toplumlara Avrupa standartlarını uygulamayı sağlamaya dönük güçlü bir beyan"¹⁴ ortaya

⁸ Committee of Ministers of the Council of Europe. 2.3 Situation in Ukraine – Measures to Be Taken, Including under Article 8 of the Statute of the Council of Europe, 1426ter Meeting, 25 February 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5a360> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁹ Committee of Ministers of Council of Europe, 2.3 Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, 1428bis meeting, 10 March 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5c619> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁰ Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Opinion 300 (2022), Consequences of the Russian Federation's aggression against Ukraine, 15 March 2022, para.20, <https://pace.coe.int/pdf/c31443e940156c87eced0fbb80aee5a6de0aec5c3eebbc5b08e2448fb47149cd?title=Opinion%20300.pdf> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹¹ Committee of Ministers of Council of Europe, Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe, 16 March 2022 <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5da51> (Erişim Tarihi: 26.08.2024); Andrew Dzemczewski ve Rick Lawson, "Exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe and the ECHR: An Overview", *Baltic Yearbook of International Law Online*, Cilt 21, Sayı 1, 2024, s.43.

¹² PACE, Opinion 300, *op.cit.*, para.17; HLRG, *op.cit.*, s.14.

¹³ Antoine Buyse, "Reykjavik Summit and Declaration", *ECHR Blog*, 17 Mayıs 2023, <https://www.echrblog.com/2023/05/the-reykjavik-summit-and-declaration.html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁴ Marija Pejčinović Burić, *Our Rights, Our Future: Annual Report of the Secretary General of the Council of Europe* 2024, Strasbourg, Council of Europe, 2024, s.5,

koydular. Toplantıdan sonra ilan edilen Reykjavik Deklarasyonu da “Değerlerimiz Etrafında Birleşme” başlığını taşımaktaydı¹⁵.

Deklarasyon metninde Konsey’in 1949’da kuruluşunun Avrupa’daki büyük savaşın ardından, “hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve demokrasinin kitadaki otoriter ve totaliterizme karşı en iyi savunma aracı olduğu inancı”nın ürünü olduğu vurgulandı. Demokrasinin yine benzer ölçüde saldırı altında oluşunun Zirve’de toplanmanın asıl sebebi olduğu deklare edildi¹⁶.

Zirvenin ana gündem maddesi doğal olarak Ukrayna’ya destek olmak ve Rusya’ya karşı güçlü bir siyasi mesaj vermektir. Buna ek ve belki daha önemli olarak Ukrayna’da savaş dolayısıyla gerçekleşen zararların tespitine ve kayıt altına alınmasına yönelik bir mekanizma kurulması kararlaştırıldı¹⁷. Savaş zararlarının tespiti ve kayıt tutma talebi ilk olarak Ukrayna tarafından gelmişti. Ukrayna Adalet Bakanı Vekili Iryna Mudra AKPM’nin 12 Aralık 2022 tarihli toplantısında Rusya’nın sebep olduğu zararların uluslararası bir kuruluş aracılığıyla kayıt altına alınmasını, zararların tazmini için bir ön adım olarak talep etti¹⁸. Reykjavik Zirvesi’nin getirilerinden biri olarak Ukrayna için Zarar Kaydı (Register of Damage for Ukraine/RD4U), sahadan aldığı veri ile Rusya’nın neden olduğu zararlardan sorumlu tutmayı amaçlamaktadır.¹⁹

Zirvede, ortak değerler çerçevesinde birleşme ve Konsey’in temel amaçlarına bağlılığı en yüksek düzeyde yineleme amacı doğrultusunda Reykjavik Demokrasi İlkeleri ilan edildi.²⁰

(https://edoc.coe.int/en/module/ec_addformat/download?cle=be100b06aa2c4c5164f9f1c4a4fe2781&k=5b68fc6e105b6dab57f417a26052f255) (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁵ Council of Europe, Reykjavik Declaration: United Around Our Values, Reykjavik Summit 16-17 May 2023 4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe, Council of Europe, 16-17 May 2023, <https://edoc.coe.int/en/the-council-of-europe-in-brief/11619-united-around-our-values-reykjavik-declaration.html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁶ *Ibid.*, s.9.

¹⁷ *Ibid.*, s.4; Appendix I, s.10. Zarar Kaydı’nın işleyişini tespit eden Statü için bkz. Committee of Ministers of Council of Europe, Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, CM/Res(2023)3-consolidated, 12 May 2023, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680acc3f9> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁸ PACE, Compensation mechanisms for Ukraine the focus of a PACE hearing in Paris, 13 December 2022, <https://pace.coe.int/en/news/8924/compensation-mechanisms-for-ukraine-the-focus-of-a-pace-hearing-in-paris> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

¹⁹ Zarar Kaydı’nın işleyişine yönelik ayrıntılı inceleme için bkz. Olena Agapova, “International Register of Damage: The Guarantee of Recovering Justice in Ukraine”, *Journal of Liberty and International Affairs*, Cilt 10, Sayı 1, 2024, s.97-110.; Marten Breuer, “Register of Damage for Ukraine: A Promising First Step towards Reparation?”, *Revue des Droits et Libertés Fondamentaux*, 2024, chron. no. 29, <https://revuedlf.com/cedh/the-register-of-damage-for-ukraine-a-promising-first-step-towards-reparation/> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

²⁰ Council of Europe, Reykjavik Declaration, *op.cit.*, Appendix iii: Reykjavik Principles for Democracy, s.15. Söz konusu ilkelere ilişkin bir değerlendirme için bkz. Diğdem Soyaltın-Colella, “Council of Europe and The Reykjavik Principles for Democracy ‘Are They Enough?’”, *Revue des Droits et Libertés Fondamentaux*, 2024, chron. no. 21, <https://revuedlf.com/cedh/council-of-europe-and-the-reykjavik-principles-for-democracy-are-they-enough/>. (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

Ayrıca, Ukrayna-Rusya gündeminden başka Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) uzunca bir süredir karşı karşıya kaldığı, kararların uygulamaya geçirilmesindeki problemler de zikredildi²¹. Bunun haricinde iklim değişikliği, gezegen ölçeğinde kirlilik ve biyo-çeşitliliğin azalması sorunları çerçevesinde çevrenin korunmasına ilişkin ortak önlem alma gerekliliği de vurgulandı²².

Avrupa Birliği ile ilişkilere dair özel bir vurgu da Deklarasyon metninde kendine yer buldu. AB'nin Konsey'in siyasi, hukuki, mali alanda en önemli stratejik ortağı olduğu vurgulandı ve AB'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) katılımının, ilişkileri güçlendirilmiş iş birliğine dayanan yeni bir yola sokacağıın altı çizildi²³.

Son olarak, Deklarasyon metninde Konsey'in ve AİHM'nin işleyişinin mali açıdan sürdürülebilir olmasını sağlamak adına bütçe konusunda reform gerekliliği ve buna ilişkin kararlılık ortaya kondu²⁴. Bütçeye ilişkin vurgu Rusya'nın ihracı sonrası, Rusya'dan gelecek mali katkının da ortadan kalkması dolayısıyla bir kesintinin söz konusu olması nedeniyle önemlidir. Ancak aynı zamanda bütçe problemleri, Konsey'in zayıf karnını oluşturmaktadır. Daha önce Rusya'ya Kırım'ın ilhaki sonrası getirilen yaptırımlar (temsil haklarının kısıtlanması), Rusya'nın bütçe desteğini geri çekmesi sonrasında kaldırılmıştı²⁵. Bu yüzden bütçeye ilişkin vurgu, Konsey'in mali kırılganlığının göz önünde tutulması bakımından önemlidir.

Bu noktada, daha önceki devlet ve hükümet başkanları zirvelerinin Konsey içerisindeki işlevi ve daha önceki zirvelerin sebep-sonuçlarını irdelemek, son Zirve'nin etkilerini tespit etmek adına anlamlı bir çerçeve sunacaktır.

²¹ Council of Europe, Reykjavik Declaration, *op.cit.*, Appendix iv: Recommitting to the Convention system as the cornerstone of the Council of Europe's protection of human rights, s.17.

²² *Ibid.*, Appendix v: The Council of Europe and the environment, s.20.

²³ *Ibid.*, United in our vision for the Council of Europe, para.3.

²⁴ *Ibid.*, United in our vision for the Council of Europe, para.5.

²⁵ PACE, Resolution 2287, Strengthening the decision-making process of the Parliamentary Assembly concerning credentials and voting, 25 June 2019, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=27980&lang=en> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

II. DEVLET VE HÜKÜMET BAŞKANLARI ZİRVELERİNİN KONSEY ORGANİZASYONU İÇERİSİNDEKİ KONUMU

Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Avrupa Konseyi Statüsü'nde öngörölmüş bir organizasyon değildir²⁶. Konsey'in kurulduğu 1949 yılından itibaren kırk yıldan fazla bir süre bu şekilde bir toplantı şekli de kararlaştırılmamıştır.

1993'teki ilk zirveyi gerçekleştirme fikri, Fransız devlet adamı François Mitterand tarafından dillendirilmiştir. Mitterand, 4 Mayıs 1992'de Parlamenterler Meclisi'nde yaptığı konuşmada Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nda örneği görölen Devlet Başkanları Zirvesi yapma fikrinin, Sovyet Bloğunun çöküşünün ardından, kıtada istikrarı sağlamaya dönük adım atmak ve yeni Avrupa'nın nasıl şekilleneceği hususuna katkıda bulunmak adına yararlı olacağını savunmaktaydı²⁷.

Mitterand'ın önerisi, Avusturya'nın dönem başkanlığında hayata geçirildi ve ilk kez Viyana'da, Avrupa Konseyi devlet ve hükümet başkanlarının bir araya geldiği bir Zirve gerçekleştirildi. Amaç, elbette Sovyetlerin dağılması sonrası Avrupa'nın geleceği konusunda, Konsey'in amaçları doğrultusunda aksiyon almak, yeni üyelerin Konsey'e nasıl entegre edileceği konusunda belirsizlikleri en yüksek düzeyde kararlaştırmaktı.

Normal koşullarda Konsey'in yürütme organı Bakanlar Komitesi'dir ve Konsey'in işleyişine dair politikalar da Bakanlar Komitesi'nin Konsey'in önceden belirlenmiş takvimine göre düzenlenen toplantılarında alınır. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri ise önceden planlanmış belirli bir takvime bağlı toplantılar değildir²⁸. Zirvelerin istisnai oluşu, istisnai durumlarda veya kriz anlarında üye devletlerin en üst düzeyde temsil edildiği toplantılarla, verilen mesajın politik anlamda daha güçlü olması arzusunun yansımasıdır. Esasında Parlamenterler Meclisi, 1993'te bir Statü Taslağı önermiş ve bunun "Konsey tarihindeki en büyük politik etkinlik"²⁹ olan Viyana Zirvesi'nde kabul edilmesinin yerinde olacağını ifade etmiştir. Taslak metinde, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri'ni kurumsallaştırmak ve düzenli bir etkinlik haline getirmek için de bir madde bulunmaktadır³⁰. Ancak bu girişim başarı ile sonuçlanmamıştır³¹.

²⁶ Alice Donald ve Philip Leach, "Responding to Seismic Change in Europe—The Road to Reykjavik and Beyond", *European Human Rights Law Review*, Sayı 2, 2023, s.95-111.

²⁷ Benoît-Rohmer ve Klebes, *op.cit.*, s.33.

²⁸ Klaus Brummer, *Der Europarat: Eine Einführung*, Wiesbaden, VS Verlag Für Sozialwissenschaften, 2008, s.62.

²⁹ PACE, Recommendation 1212 (1993), Adoption of a revised Statute of the Council of Europe, 11 May 1993, para.2, <https://pace.coe.int/en/files/15246/html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

³⁰ PACE, Recommendation 1212, *op.cit.*, Article 16.

³¹ Benoît-Rohmer ve Klebes, *op.cit.*, s.34.

Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri'nin Konsey'in resmi bir organı olmamasına karşın, siyasi olarak Bakanlar Komitesi'ni teşekkül ettiren üyelerden daha güçlü siyasi figürlerin bir araya geldiği toplantılar olması dolayısıyla, alınan kararların en yüksek düzeyde siyasi bağlayıcılığa sahip olduğu varsayılmalıdır³². Zirveler ve sonrasında yayımlanan deklarasyonlar hukuken üye ülkeler nezdinde bir bağlayıcılık doğurmamaktadır. Bu metinler tamamen politika metinleridir ve ancak moral olarak bağlayıcılıklarından bahsedilebilir³³. Ancak böyle olmaları kriz anlarında ortak bir tavır ortaya koymayı, ortak bir metne ulaşmayı da kolaylaştırmaktadır.

III. DAHA ÖNCE GERÇEKLEŞTİRİLEN ZİRVELER

A) 1993 VİYANA ZİRVESİ: GENİŞLEME

Viyana Zirvesi, 8-9 Ekim 1993'te, Avusturya'nın Bakanlar Komitesi dönem başkanlığını üstlendiği dönemde gerçekleştirilmiştir. Toplantının ana konusu, Soğuk Savaş'ın ve Avrupa'daki Doğu-Batı bloğu ayrılığının sona ermesi sonrası Konsey'in Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişleme hamlesidir. Bir bakıma Avrupa'nın yeniden inşası sürecinde konseyin rolünü tespit etme amacını taşımaktadır³⁴. 1990-1993 arasında Konsey'in üye sayısı 23'ten 32'ye, 1997'de 40'a, 2001'de ise 43'e çıkmıştır³⁵.

Üye sayısındaki ani sıçrama ve yeni üyelerin yeni ortaya çıkan demokrasiler oluşu, üyelerin Konsey'in amaçları doğrultusunda ihdas edilen koruma sistemine entegre edilebilmelerinin nasıl sağlanacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Daha önceki 40 yıl boyunca yeni üyelik süreçlerinden farklı olarak Konsey'in yeni üyelere yaklaşımı da üyelik kararı dolayısıyla tebrik edici olmaktan çok, belirli koşulları yerine getirme beklentisinin olduğu bir yaklaşıma doğru evrilmiştir³⁶. Yeni üyelerin “demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları” konularında gösterdikleri gelişimin “izlenmesi” fikri de bu toplantıda dile getirilmiştir³⁷.

³² Andrea Gawrich, *Demokratieförderung von Europarat und OSZE: Ein Beitrag zur europäischen Integration* Wiesbaden, Springer VS, 2014, s.118.

³³ Benoît-Rohmer and Klebes, *op.cit.*, s.34.

³⁴ Dzemczewski and Lawson, *op.cit.*, s.70.

³⁵ Brummer, *op.cit.*, s.48; Robert Harmsen, “The European Convention on Human Rights after Enlargement”, *The International Journal of Human Rights*, Cilt 5, Sayı 4, 2001, s.18-43.

³⁶ Brummer, *op.cit.*, s.48.

³⁷ Council of Europe, Vienna Declaration: Council of Europe Summit, Vienna, 9 October 1993, Appendix I: Reform of the control mechanism of the European Convention on Human Rights, para.1, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680536c83> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

9 Ekim 1993'te ilan edilen Viyana Deklarasyonu, Avrupa Konseyi'ne üyelik koşullarını da tanımlamaktadır. Avrupa Birliği üyelik kriterleri kadar katı olmasa da, aday üye ülkelerin kurumlarını ve hukuk sistemlerini Konsey'in dayandığı temellerle uyumlu hale getirmeleri gerekmektedir³⁸. Deklarasyonun daha ilk paragraflarında,

Böyle bir katılım, başvuran ülkenin kurumlarını ve hukuk sistemini demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi temel ilkelerle uyumlu hale getirmiş olmasını gerektirir. Halkların temsilcileri, genel oy hakkına dayalı özgür ve adil seçimler yoluyla seçilmiş olmalıdır. İfade ve özellikle medya özgürlüğünün garanti altına alınması, ulusal azınlıkların korunması ve uluslararası hukuk ilkelerine riayet edilmesi, bizim görüşümüze göre, herhangi bir üyelik başvurusunun değerlendirilmesinde belirleyici kriterler olmaya devam etmelidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalama ve Sözleşme'nin denetim mekanizmasını kısa bir süre içerisinde bütünüyle kabul etme taahhüdü de esastır. Avrupa Konseyi bünyesindeki tüm üye Devletler tarafından kabul edilen taahhütlere tam olarak uyulmasını sağlamaya kararlıyız³⁹.

ifadeleri ile birlikte üyelik kriterleri tespit edilmiştir. Her ne kadar katılım için aday ülkelerin kurumlarını Konsey'in üzerine inşa olduğu temel ilkelere uydurmaları gerekliliği zikredilse de bu kriter katı biçimde uygulanmamıştır⁴⁰. Buradan, Avrupa Konseyi'nin üye olduktan sonra üyeleri belirli bir gelişim patikasına sokma amacı güttüğü çıkarımı yapılabilir⁴¹.

Deklarasyon metninde ulusal azınlıklara da önemli bir yer ayrılmıştır. Azınlıkların korunmasının Avrupa'da istikrar ve barışa katkıda bulunacağı vurgulanmıştır⁴². Azınlıklara ilişkin vurgu, Sovyetler'in dağılmasından sonra yeni kurulan devletlerdeki iç çatışmalara yönelik bir uyarı, dolayısıyla yeni üyelerin veya üyeliğe aday ülkelerin izlenmesi fikrinin bir uzantısı olarak görülmelidir.

³⁸ Tony Joris ve Jan Vandenberghe, "The Council of Europe and the European Union: Natural Partners or Uneasy Bedfellows?", *Columbia Journal of European Law*, Cilt 15, Sayı 1, 2008, s.13-14.

³⁹ Council of Europe, Vienna Declaration, *op.cit.*, para.7.

⁴⁰ Genişleme stratejisinin beraberinde getirdiği siyasi koşulların Konsey'in kabul standartlarını düşük tutmaya ittiği şeklinde eleştiriler de bu dönemde mevcuttur. Bu eleştirilerde Konsey'in hem hukukun üstünlüğüne saygı hem de istikrarlı, işleyen demokratik kurumların varlığı gibi asgari standartları açıkça karşılamayan bir dizi devleti üyeliğe kabul ettiği öne sürülmektedir. Bkz. Harmsen, *op.cit.* s.19; Peter Leuprecht, "Innovations in the European System of Human Rights: Is Enlargement Compatible with Reinforcement?", *Transnational Law and Contemporary Problems*, Cilt 8, Sayı 2, 1998, s.313-336.; Mark Janis, "Russia and the Legality of Strasbourg Law", *European Journal of International Law*, Cilt 8, Sayı 1, 1997, s.93-99.

⁴¹ Carlos Closa, "Institutional Design of Democratic Conditionality in Regional Organizations", *EUI Working Paper Series RSCAS*, 2013/45, s.2.

⁴² Council of Europe, Vienna Declaration, *op.cit.*, Appendix II: National Minorities, 7, para.1.

Toplantıda Konsey Statüsü'nün revize edilmesi de ana başlıklardan biridir. Ayrıca AIHM'nin işleyişi için bir reform gerekliliği de tespit edilmiştir.⁴³ Zirve'de ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle mücadele için eylem planı da ilan edilmiştir⁴⁴. Ancak Zirve'nin daha önce Konsey organizasyonu dahilinde örneği görülmemiş şekilde üye ülkelerin en üst düzeyde temsil edildiği bir toplantı olarak düzenlenmesinin asıl sebebi, Konsey'in genişleme stratejisini nasıl yöneteceği sorunudur.

B) 1997 STRAZBURG ZİRVESİ: GENİŞLEMENİN KURUMSAL ÇERÇEVESİNİ İNŞA ETMEK

İkinci Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ilk zirveden dört yıl sonra, 10-11 Ekim 1997 tarihlerinde Strazburg'ta gerçekleştirilmiştir. Bu zirvenin Konsey'in karşı karşıya kaldığı istisnai bir durumun, bir krizin ardından gerçekleştirildiğini düşünmek yerine, önceki toplantının netleştiremediği boşlukları doldurma amaçlı düzenlendiği düşünülebilir. İlk zirve esnasında bu toplantıların statüye eklenerek kurumsallaştırılması da amaçlanmıştı. Bu bağlamda dört yıllık bir ara dolayısıyla toplantının pratikte periyodik bir toplantı olduğu varsayılabilir.

Bir önceki toplantı genişlemenin genel hatlarını çizmişti, ancak buna ilişkin prosedürlerin ve Konsey'in mevcut yapısının genişlemeye uydurulması icap etmekteydi. Zirvenin amacı, "öncelikleri yeniden tanımlamak ve Örgüt'ün işlevlerini yeni Avrupa bağlamına uyarlamak"⁴⁵ idi. Dolayısıyla amaç, Avrupa Konseyi'nin kurumsal yapılarını ve öncelediği temalarla uyumlu hale getirilerek genişlemeyi yönetmek⁴⁶. Bu bağlamda AIHM'nin işleyişinin de gözden geçirilmesi gerekti. Bu yüzden Deklarasyon'a ek bir "Eylem Planı" da ilan edildi. Bu eylem planında demokrasi ve insan haklarına saygı, sosyal uyum, vatandaşların güvenliği ve demokrasi ve kültürel çeşitlilik için eğitim başlıkları ile Konsey'in 21. yüzyıla hazırlığı için atılması gereken adımlar kendine yer buldu⁴⁷.

⁴³ *Ibid.*, Appendix I: Reform of the control mechanism of the European Convention on Human Rights, s.5.

⁴⁴ *Ibid.*, Appendix III: Declaration and Plan of Action on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, s.9.

⁴⁵ Council of Europe, Strasbourg Declaration: Second Summit of Heads of State and Government, Final Declaration and Action Plan, Strasbourg, 10-11 October 1997, s.4, <https://rm.coe.int/168063dced> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁴⁶ Brummer, *op.cit.*, s.50.

⁴⁷ Benoît-Rohmer and Klebes, *op.cit.*, s.33.

İlgili gözden geçirme ve hazırlığı organize etmek adına İnsan Hakları Komiserliği'nin kurulması Strazburg Zirvesi'nin göze çarpan önerilerindedir. Ayrıca AİHM'nin işleyişini yeniden düzenleyen ve tek bir mahkeme haline getiren 11. Protokol'ün hayata geçmesi için sürecin hızlandırılması talebi de söz konusudur⁴⁸.

Deklarasyonda Konsey'in bir yapısal reforma ihtiyaç duyduğunun altı çizilmektedir. Konsey'in üstlendiği yeni işlevlere ve genişlemenin doğurduğu güçlüklerle karşı karar alma süreçlerini iyileştirmek adına Bakanlar Komitesi'ne yapısal reformlar gerçekleştirmesi talimatı verilir.⁴⁹ Bu talep doğrultusunda, yapısal reformları tartışmak adına daha sonra bir Akil İnsanlar Komitesi kurulmuştur⁵⁰. Yeni üyelerin Konsey'in temel değerleri ile uyumlulaşması sürecini izleme fikri Viyana Zirvesi'nde duyurulmuştu. Daimi bir İzleme Komitesi ise Strazburg Zirvesi'nden önce Ocak 1997'de ihdas edilmişti⁵¹. Deklarasyonda izleme süreçlerinin gerektiğinde Konsey'in pratik yardımı ile de desteklenmesi gerekliliği de vurgulandı⁵².

C) 2005 VARŞOVA ZİRVESİ: AVRUPA KONSEYİ-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİSİNİ NETLEŞTİRMEK

2005'te düzenlenen Varşova Zirvesi'nin Avrupa Birliği ile Avrupa Konseyi arasındaki ilişkileri netleştirme zirvesi olduğu söylenebilir. Üçüncü bir devlet başkanları zirvesinin düzenlenmesi fikri Mayıs 2002'de Bakanlar Komitesi Dönem Başkanlığı'nı üstlenen Lüksemburg ve Parlamenterler Meclisi tarafından önerilmiştir⁵³. Bu Zirve, Konsey'in yeni Avrupa'daki mevcut konumunu ve üstlendiği rolü değerlendirme, kilit bir ortak olduğunu teyit etme amacını taşımaktadır. Zirve 16 ve 17 Mayıs 2005 tarihlerinde Polonya'nın Bakanlar Komitesi Başkanlığı'nda Varşova'da gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'nin kendi "haklar bildirgesini", Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nı ilan etmesi ve buna paralel olarak Temel Haklar Ajansı'nın kurulması (esasinda Viyana'daki Avrupa Yabancı Düşmanlığı ve Irkçılığı İzleme Merkezi'nin Temel Haklar Ajansı'na dönüştürülmesi), Avrupa Konseyi'nin insan hakları alanındaki etkinliği ve rolünü AB'ye

⁴⁸ Council of Europe, Strasbourg Declaration, *op.cit.*, Action Plan, s.1.

⁴⁹ *Ibid.*, Action Plan, s.4.

⁵⁰ Benoît-Rohmer and Klebes, *op.cit.*, s.29.

⁵¹ Brummer, *op.cit.*, s.111.

⁵² *Ibid.*, Action Plan, s.1.

⁵³ PACE, Recommendation 1568 (2002), Future of the co-operation between European institutions, 26 Haziran 2002, <https://pace.coe.int/en/files/17020/html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

kaptırma ihtimalini ortaya çıkarmıştır⁵⁴. Bu dönem içerisinde Avrupa Birliği'nin Konsey'den rol çaldığı, Konsey'in önemini yitirme yolunda olduğu şeklinde bir kanı da söz konusudur⁵⁵.

Avrupa Birliği'nin Mayıs 2004'ten itibaren attığı genişleme adımları sonrası Konsey ile Avrupa Birliği ilişkilerinin yeniden tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Konsey cephesinde, benzer alanlarda gösterilen faaliyetin, kurumlar arasında uyum olmaksızın sürdürülmesi halinde, mükerrer eyleme, dolayısıyla kaynak israfına sebep olacağı uyarısı da yapılır⁵⁶.

Varşova Zirvesi'nde AK ve AB arasındaki ilişkilere dair kılavuz ilkeleri de içeren bir Eylem Planı ortaya konur. "Tamamlayıcılık" ve "gelişmiş ortaklık" ifadeleri iki organizasyonun gelecekteki ilişkileri için anahtar kelimeler olarak belirir⁵⁷.

AK-AB ilişkilerinin uyum içinde nasıl sürdürülebileceğine ilişkin bir rapor hazırlamak üzere Lüksemburg Başbakanı Jean-Claude Juncker görevlendirilir. Zirveyi takiben, Juncker "Avrupa Konseyi - Avrupa Birliği: Avrupa Kıtası İçin Tek Bir Hedef" başlıklı raporu hazırlamıştır⁵⁸. Juncker, bu raporda AB'nin AİHS'ye taraf olmasını da içeren bir dizi öneride bulunmuştur. Bu doğrultuda işbirliğinin önceliklerini ve ilkelerini ortaya koyan detaylı bir çerçeveyi ihtiva eden Mutabakat Zaptı'nın (Memorandum of Understanding) imzalanması talebi⁵⁹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 117. toplantısında, 10-11 Mayıs 2007'de kabul edilmiştir⁶⁰. Zapt, 23 Mayıs 2007'de de AB tarafından imzalanmıştır⁶¹.

Mutabakat Zaptı her iki örgütün demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularındaki katkılarını takdir ederek, AK'nin "Avrupa'da insan hakları [ve] hukukun

⁵⁴ Joris and Vandenberghe, *op.cit.*, s.2.

⁵⁵ *Ibid*, s.18. Bkz. PACE, Resolution No. 1427 (2005), Plans to set up a Fundamental Rights Agency of the European Union, 18 March 2005, <https://pace.coe.int/en/files/17309/html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024); PACE, Recommendation No. 1696 (2005), Plans to set up a Fundamental Rights Agency of the European Union, 18 March 2005, <https://pace.coe.int/en/files/17308/html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024); PACE, Recommendation No. 1744 (2006), The Follow-up to the 3rd Summit: the Council of Europe and the Proposed Fundamental Rights Agency of the European Union, 13 April 2006, <https://pace.coe.int/en/files/17429/html> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁵⁶ Joris and Vandenberghe, *op.cit.*, s.3.

⁵⁷ Council of Europe, Warsaw Declaration: Council of Europe Summit, 16-17 May 2005, https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_decl_varsovie_en.asp (Erişim Tarihi: 26.08.2024); Warsaw Declaration, Action Plan, 16-17 May 2005, https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_plan_action_en.asp (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁵⁸ Jean-Claude Juncker, *Council of Europe and the European Union: A Sole Ambition for the European Continent*, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc. 10897, 11 April 2006, <https://pace.coe.int/pdf/175486787ddf2cab41577a0c93f536671f1661d55caa5cca0ef026bd0e5a3b28?title=Doc.%2010897.pdf> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁵⁹ Council of Europe, Warsaw Declaration, *op.cit.* para.10.

⁶⁰ Committee of Ministers of the Council of Europe, 117th Session of the Committee of Ministers, CM(2007)65 final, 10-11 Mayıs 2007, <https://search.coe.int/cm/?i=09000016805d5c15> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁶¹ Paul Evans ve Paul Silk, *The Parliamentary Assembly: Practice and Procedure*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008, s.309.

üstünlüğü ve demokrasi için bir mihenk taşı olmaya devam edeceğini” ve “insan hakları için Avrupa çapında bir referans kaynağı” olduğunu tasdik etmektedir⁶².

Avrupa Birliği'nin AİHS'ye taraf olması ise, 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması'nda da taahhüt edilmesine karşın gerçekleşmiş değildir⁶³. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra ancak Nisan 2013'te, uzun müzakerelerin ardından bir Katılım Anlaşması Taslağı kabul edilmiştir. Ancak bu taslak da AB'nin AİHS'ye taraf olması için bir çözüm getirmez⁶⁴. Dahası Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD/Divan), 2014'teki 2/13 sayılı Görüşünde, Katılım Anlaşması Taslağı'nın mevcut haliyle Avrupa Birliği Hukuku ile bağdaşmadığı sonucuna götüren çok sayıda sorun tespit etmiştir⁶⁵. AB'nin AİHS'ye taraf olması hususu önceden beri tartışılmalan bir konu olup, Divan'ın verdiği son görüş daha önce 1994'te AB'nin AİHS'ye katılımı ile ilgili verdiği görüş ile de paralellik arz etmektedir⁶⁶. Genel olarak Divan, katılımın AB hukukunun özerkliğine zarar verme ihtimali üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda Lizbon Anlaşması'ndaki taahhütün gerçekleştirilebilmesi için mevcut Katılım Anlaşması Taslağı'nın revize edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar AB Divan'ın olumsuz görüşü sonrasında da katılım yönündeki iradesini yinelese⁶⁷ de AB'nin AİHS'ye taraf olması halihazırda gerçekleşmiş değil, konu ile ilgili akademik camiada tartışmalar da devam etmektedir⁶⁸.

⁶² Council of Europe and European Union, Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union, Strasbourg, 11 May 2007-23 May 2007, <https://rm.coe.int/16804e437b> (Erişim Tarihi: 26.08.2024) Lawson bu belgenin AK-AB ilişkileri için bir dönüm noktası teşkil ettiğini ve bu noktadan itibaren iki örgüt arasında daha sıkı bir ilişkinin var olduğunu öne sürüyor. Bkz. Rick Lawson, “Council of Europe: Cooperation in the Field of Human Rights, Democracy and the Rule of Law”, in *Research Handbook on the European Union and International Organizations*, ed. Ramses A. Wessel and Jed Odermatt, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2019, s.515 vd.

⁶³ *Ibid.*, s.526.

⁶⁴ *Ibid.*, s.527.

⁶⁵ ABAD, 18 Aralık 2014 Tarihli 2/13 Sayılı Görüş, [AB Antlaşması'nın 218(11). Maddesi Uyarınca Verilen Görüş], (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CV0002>); Konu ile ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mustafa T. Karayigit, *Avrupa Birliği Anayasa Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018, s.371 vd.; Zeliha Aydın, “Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Katılım Sorunu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 2/13 Sayılı Görüşü'nün Değerlendirilmesi”, *Journal of International Trade & Arbitration Law / Uluslararası Ticaret ve Tahkim Hukuku Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s.399-432.

⁶⁶ Ayşe Özkan Duvan, “Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Katılımının İnsan Hakları Yargısına Etkileri”, *Review of International Law & Politics / Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 43, 2015, s.79.

⁶⁷ Council of the European Union, 3717th Council meeting, 12837/19 Provisional Version, Outcome of Council Meeting, EU accession to the European Convention on Human Rights (ECHR), Luxembourg, 7-8 October 2019, https://www.consilium.europa.eu/media/40978/st12837-en19_both-days.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jörg Polakiewicz, “A Council of Europe Perspective on the European Union: Crucial and Complex Cooperation”, *Europe and the World: A Law Review*, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s.1-19.; Tobias Lock, “The Future of EU Human Rights Law: Is Accession to the ECHR Still Desirable?”, *Journal of International and Comparative Law*, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2020, s.427-448.; Paul Gragl, “The New Draft Agreement on the EU Accession to the ECHR: Overcoming Luxembourg's Threshold”, *European Convention on Human Rights Law Review*, 2024, s.1-26.

IV. REYKJAVİK ZİRVESİ SONRASI GELİŞMELER

Reykjavik Zirvesi'nin AK'nin ve Konsey organlarının işleyişini, Avrupa içerisindeki konumlarını nasıl etkilediğini tespit etmek için henüz erken. Ancak Zirve sonrası gerçekleşen bazı gelişmeleri aktarmak gidişata ilişkin bir fikir verebilir. Önceki zirveleri hazırlayan koşullarla karşılaştırıldığında ise Rusya'nın ihracı sonrası genişleme yerine daralmanın vuku bulduğu; AB'nin ise yeni bir genişleme hamlesine giriştiği söylenebilir.

Konsey'in işleyişi açısından bakıldığında, öncelikle Reykjavik Zirvesi'nin bir ürünü olan Zarar Kaydı'nın faaliyetlerine devam ettiği, AB ile birlikte 43 ülkenin Kayıt'a taraf olduğu⁶⁹ ve 2 Nisan 2024 itibariyle tazmin taleplerini almaya başladığı⁷⁰ belirtilmelidir. Kayıt, Lahey ve Kiev'deki merkezlerinde sahadan gelen bilgileri kayıt altına alarak, gelecekte zararların tazmini için önemli bir veri sağlamaktadır⁷¹. Kayıt mekanizmasına olan yoğun ilgi, Kayıt'a taraf olmanın Avrupa devletleri bakımından Ukrayna'ya siyasi olarak destek olma ve Rusya'ya karşı tepki ortaya koymanın bir yolu olarak görülmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Bütçe konusunda ise Reykjavik'teki taahhütler doğrultusunda bir artış gözlemlenmektedir⁷². Reykjavik Zirvesi'nin önemli başlıklarından biri de AIHM kararlarının uygulamaya geçirilmesi ile ilgili problemlerdi. Bu konuda ise bir iyileşme gözlemlenmiş değil⁷³. Avrupa Konseyi ve AIHS etrafında kurulan insan hakları koruma sisteminin sismik değişim sonrası, Rusya-Ukrayna savaşına ilişkin etkililiği ise halihazırda devam eden iki başvuru üzerinden izlenebilecek⁷⁴. Birincisi, Ukrayna'nın 2014'te Kırım'ın ilhakı ile ilgili yaptığı başvuru⁷⁵, diğeri ise 26 taraf devletin de dahil olduğu Ukrayna ve Hollanda/Rusya

⁶⁹ Burić, *Our Rights, op.cit.*, s.12. Avrupa dışında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya da Kayıt'a üye olmuşlardır. Türkiye'nin ise taraf olmadığı belirtilmelidir. Bkz. Register of Damage for Ukraine, Membership, (<https://rd4u.coe.int/en/membership>) (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁷⁰ Press and information team of the Delegation to the Council of Europe in Strasbourg, "The Register of Damage for Ukraine opens for claims at the Ministerial Conference 'Restoring Justice for Ukraine' in the Hague (2 April)" (https://www.eeas.europa.eu/delegations/council-europe/register-damage-ukraine-opens-claims-ministerial-conference-%E2%80%9Crestoring-justice-ukraine%E2%80%9D-hague-2_en?s=51) (Yayın Tarihi: 30 Nisan 2024)

⁷¹ Burić, *Our Rights, op.cit.*, s.5; s.11.

⁷² Committee of Ministers of Council of Europe, *Council of Europe Programme and Budget 2024-2027*, 1481 (Budget) Meeting CM(2024)1, 19 December 2023, s.12., <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680adec99> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁷³ Burić, *Our Rights, op.cit.*, s.21.

⁷⁴ Rusya'nın ihracından itibaren Sözleşme'ye taraf olma durumu ve AIHM'in Rusya'nın aktivitelerine karşı yargı yetkisinin olup olmadığı sorunu, AIHM'in 22 Mart 2022'de verdiği kararla netleştirilmişti. Buna göre halihazırda devam eden başvurular ve Rusya'nın 16 Eylül 2022'ye kadar olan süreçteki eylemleri için AIHM yargılamaları devam edebilecek. AIHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 58. Maddesi Işığında Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi Üyeliğinin Sona Ermesinin Sonuçlarına İlişkin Karar, 22 Mart 2022 (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Resolution_ECHR_cessation_membership_Russia_CoE_ENG)

⁷⁵ AIHM, Ukrayna v. Rusya (Kırım davası) [BD], No: 20958/14 ve 38334/18, 25 Haziran 2024.

başvuruları⁷⁶. İki yargılama da halihazırda devam ediyor. Mevcut mahkeme başkanı O’leary’ye göre bu iki başvurunun varlığı ve buna ilişkin yargılamaların sürüyor olması dahi, AIHM’e olan güvenin ve sistemin etkililiğinin bir yansımasıdır⁷⁷.

Zirve’de daha önceki Varşova Zirvesi’ni hatırlatır biçimde AB ile ilişkilere de vurgu yapılmıştı. Rusya’nın agresif tutumuna karşı AB’nin yeniden genişleme hamlesine girişmesi⁷⁸, AB ile AK’nin alan olarak birbirleriyle daha fazla örtüşür hale gelmeleri gibi bir durumu ortaya çıkaracaktır. Dahası AB’nin Fransa cumhurbaşkanı Macron’un önerisi ile üyelik için aday ülkeler ile işbirliğine yönelik bir Avrupa Politik Topluluğu (European Political Community/EPC) kurulması önerisi⁷⁹ ile, AK’ye ithaf edilen AB’ye katılım için bekleme odası olma yakıştırmasının⁸⁰ bu yeni kurulan organizasyon tarafından devralınması gibi bir durum da ortaya çıktı. Bu bağlamda AB-AK ilişkilerinin yeniden değerlendirildiği bir sürece girmemiz olasıdır.

Son olarak Avrupa Konseyi, Müzakereci Demokrasi Standardı’nı⁸¹, Konsey tarafından ilan edilen ilk uluslararası standart sıfatı ile birlikte duyurdu⁸². Bu girişim Avrupa’da demokrasi,

⁷⁶ Söz konusu dava, üç farklı başvurunun 30 Kasım 2022’deki Büyük Daire kararıyla birleştirilmiş halidir. Hollanda’nın Malezya uçağı MH 17’nin düşürülmesi ile ilgili, ayrılıkçı devlet dışı aktörlere silah sağlamak dolayısıyla Rusya’ya karşı yaptığı başvuru Ukrayna’nın 2014 ve 2016’da Rusya’nın Doğu Ukrayna’daki etkinliği ile ilgili başvuruları ile birleştirilmiştir. AIHM, Ukrayna ve Hollanda v. Rusya [BD], No. 8019/16, 43800/14 ve 28525/20, 30 Kasım 2022. Ayrıntılı bilgi için bkz. Svitlana Karvatska, Vitalii Vdovichen ve Ivan Toronchuk, “Interstate Lawsuits of Ukraine to the ECtHR: Is It Realistic to Achieve Final Judgments?”, *Logos Universality Mentality Education Novelty: Law*, Cilt 12, Sayı 1, 2024, s.1-13.; Veronica Botticelli and Isabella Risini, “Ukraine, the Netherlands and 26 Third States Without Russia Before the ECtHR”, *Verfassungsblog*, 1 Temmuz 2024, <https://verfassungsblog.de/ukraine-the-netherlands-and-26-third-states-without-russia-before-the-ecthr/> (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁷⁷ Siofra O’Leary, “Why the European Convention on Human Rights Still Matters”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2024, s.7.

⁷⁸ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “Komisyon 2023 Genişleme paketini kabul ederek, gerekli uyum seviyesine ulaşıldığında, Ukrayna ve Moldova ile müzakerelerin başlatılmasını, Gürcistan’a adaylık statüsü verilmesini ve Bosna Hersek ile katılım müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye etti”, (<https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/komisyon-2023-geni%C5%9Fleme-paketini-kabul-ederek-gerekli-uyum-seviyesine-ula%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda-ukrayna-ve-tr?s=230>) (Yayın Tarihi: 9.11.2023)

⁷⁹ Sylwia K. Mazur, “Evolution of the European Political Community in Times of the EU’s ‘Geo-political Awakening’”, *Croatian Yearbook of European Law & Policy*, Cilt 19, 2023, s.82; Teona Giuashvili, “The European Political Community: A Forum in Search of a Role”, *School of Transnational Governance*, Issue 2023/11, May 2023, (https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/75609/STG_PB_2023_11.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

⁸⁰ Joris and Vandenberghe, *op.cit.* s.13.

⁸¹ Committee of Ministers of Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to member States on deliberative democracy, 6 September 2023, (https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680ac627a). (Erişim Tarihi: 26.08.2024)

⁸² Directorate General of Democracy and Human Dignity, “Deliberative Democracy: First International Standard Adopted by the Council of Europe!”, (https://www.coe.int/en/web/democracy-and-human-dignity/home/-/asset_publisher/Zfc1ZlcQBPOF/content/deliberative-democracy-first-international-standard-adopted-by-the-council-of-europe-16887348.) (Yayın Tarihi: 06.09.2023)

hukukun üstünlüğü, insan hakları alanlarındaki Konsey'in standart koyucu işlevini perçinleme girişimi olarak değerlendirilebilir ve bu doğrultuda AB-AK ilişkileri ile ilintili sayılmalıdır.

SONUÇ

Rusya'nın saldırı savaşı sonrası, üye ülkeler arasındaki çatışmanın Konsey'in dayandığı temelleri sarstığı ve bunun Konsey için büyük bir tehlike olduğu aşikar. İhraç sonrası AK'nin alanı daraldı ve 140 milyondan fazla kişi AİHM'in insan hakları alanındaki korumasının dışında kaldı. Her ne kadar, 16 Eylül 2022 öncesindeki eylemlerden dolayı Rusya'ya karşı yapılan başvurular kabul edilebilir bulunuyor olsa da verilecek kararların Rusya tarafından uygulamaya konulması beklentisi gerçekçi durmamaktadır. Söz konusu kararlar ancak gelecekte Rusya'nın Konsey üyeliğine olası bir geri dönüşünde gündeme gelecektir. Aynı problem Zarar Kaydı'nın faaliyetleri bakımından da mevcuttur. Ancak en azından elde edilen kayıtlar uluslararası arenada Rusya'ya karşı bir baskı unsuru olacaktır. Avrupa Konseyi açısından bakıldığında savaş zararlarının tespiti ve kaydına dair bir mekanizmanın hayata geçirilmesi ve AB ile beraber birçok ülkenin bu mekanizmaya taraf olması, insan haklarını koruma alanında Konsey'in etkinliğini teyit etmektedir. Bu girişim Konsey'in gelecekte siyasi meselelerde daha aktif rol alacağına sinyali sayılabilir. Aynı şekilde Ukrayna ve Hollanda/Rusya davasına 26 ülkenin dahil olması da, AİHM ve Konsey'e duyulan güvenin bir yansıması sayılmalıdır.

Reykjavik Zirvesi, Rusya'ya karşı ortak bir siyasi mesaj vermeyi mümkün kıldı. Ancak Reykjavik ile diğer zirveler arasında bir bağlantı tespit edilecekse, AB'nin Doğu Avrupa'ya doğru genişleme adımı ile birlikte Varşova Zirvesi'ni hazırlayan gelişmelerin bu dönemde de mevcut olduğu görülebilir. Avrupa Konseyi, Sovyetlerin dağılmasından sonra eski Demir Perde ülkelerinin ana akım Avrupa'ya entegre edilmeleri işlevini yerine getirir hale geldi. AİHS'yi kabul etmek de AB'ye üyelik için her zaman zımni bir gereklilik olarak görülmekteydi. Hatta bu yüzden Avrupa Konseyi, AB'ye üye olma öncesinde bir bekleme odasına dönüşmüştü. AB'nin yeni genişleme adımı sonrası Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği ilişkileri tekrar gözden geçirilecektir. Reykjavik'te ilan edilen Reykjavik Demokrasi İlkeleri'ne ek olarak, daha sonra ortaya konan Müzakereci Demokrasi Standardı ile birlikte Konsey, Avrupa'da standart koyucu rolünü korumaya çalışmaktadır. AB'nin 2007'deki Mutabakat Zaptı'nda ve Lizbon Anlaşması'ndaki taahhütlerine karşın AİHS'ye taraf olmayışı ve son dönemdeki yeniden genişleme adımı, AB-AK arasında yeni bir Mutabakat ortaya konmasını gerektirmektedir.

Rusya'nın ihracı ve AB'nin yeni genişleme adımı sonrasında Avrupa'da insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi konusunda referans olma işlevini yerine getiren Avrupa Konseyi'nin faaliyet alanı AB ile daha fazla örtüşür hale gelecektir. Bu husus özellikle insan haklarının korunması bağlamında Konsey'in önem derecesinin azalmasına yol açabilir. AB içerisindeki insan hakları koruma düzeyi ile AİHS çerçevesinde kurulan sistem meşruiyet kaynakları bakımından farklılaşmaktadır. AİHS sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa genelinde hakim olan infialin ve insan hakları korumasının devlet üstü ve dışı oluşumlarca denetlenmesi ve gözlemlenmesi gerekliliğinin bir yansımasıdır. Oysaki AB içerisinde insan hakları koruması, AB Hukuku dolayısıyla bir nevi iç hukuk hüviyetini taşımakta, temel hakların anayasal güvence altına alınması ile benzerlik taşımaktadır. Bu doğrultuda ulus-üstü denetim mekanizmasının işlevini tam olarak üstlenmemektedir. Bu elbette Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne nazaran daha etkisiz olduğu anlamına gelmemelidir. Son dönemde özellikle mülteci krizi karşısında iki koruma sisteminde de benzer kararlar verilmiştir. Bu hususta AİHM'nin Birleşik Krallık'ın Ruanda Planı'nı önlemesi,⁸³ ABAD'ninse son dönemde artan geri gönderme ve güvenli ülkelerde mülteci merkezleri kurma planlarına karşı “güvenli üçüncü ülke” tanımını daraltması,⁸⁴ popülist eğilimlere karşı insan haklarını koruma yönünde kesin bir duruş sergileme bağlamında örnek verilebilir. Ancak AİHS koruma düzeyi hem dışsal hem de AB hukukuna göre konu itibarıyla özel bir insan hakları koruma sistemidir. Bu yüzden AİHS sisteminin etkililiğini sürdürmesi için AK'nin Avrupa'daki standart koyucu işlevi desteklenmeli, AB'nin Sözleşme'ye taraf olması için gerekli adımların atılması uluslararası kamuoyu ve doktrin tarafından da talep edilmelidir.

Diğer taraftan Rusya'nın ihraç sürecinde Statü'ye tam olarak uyulmadığı tespit edilmişti. Konsey özellikle mülteci sorunu bağlamında Avrupa genelinde anti-demokratik bir atmosferle karşı karşıya olduğu tespit edilebilir. Anti-demokratik eğilimler köklü demokrasilerde dahi söz konusudur. Bu bağlamda Konsey Statüsü'nde üyelikle bağdaşmayan

⁸³AİHM, Basın Açıklaması No 197, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İngiltere'den Ruanda'ya Sınırdışı Edilecek Sığınmacı Hakkında Acil Tedbir Kararı Verdi”, 14 Haziran 2022 (<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7359967-10054452&filename=Interim%20measure%20granted%20in%20case%20concerning%20asylum-seeker%E2%80%99s%20imminent%20removal%20from%20the%20UK%20to%20Rwanda.pdf>)

⁸⁴ABAD, 4 Ekim 2024 Tarihli Karar [BD], C-406/22, (<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=CDFE45D7786CF8829683B107644AFDE5?text=&docid=290680&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6952970>); İtalya'nın Arnavutluk'ta bir göçmen merkezi kurma girişimi bu karar dolayısıyla İtalyan mahkemeleri tarafından AAD'ye taşınmıştır. Bkz. Colleen Barry, “Italy's plan to screen migrants in Albania hits another snag with 2nd group returning to Italy”, *AP News*, 12 Kasım 2024 (<https://apnews.com/article/italy-albania-migrants-meloni-1a5b74afb20cf6db5e2994047d6e5d92>)

eylemlere karşı kısıtlı bir yaptırım listesi bulunması dolayısıyla bir Statü değişikliği gelecekte beklenebilir. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirveleri'nin kurumsallaştırılması önerisi, Üst Düzey İzleme Grubu'nun 2022 raporunda da yer almıştı.⁸⁵ Statü değişikliği gerçekleşirse bu toplantıların da bir Konsey organı haline dönüşmesi beklenebilecektir.

Reykjavik Zirvesi'nin Avrupa Konseyi'nin Avrupa genelinde üstlendiği işlevi teyit etme ve taraf devletlerin desteğini yineleme amacı taşıdığı söylenebilir. Rusya'nın ihracı süreci, AB'nin yeni genişleme adımı Konsey'in bu yinelemeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Ancak gelecekte Konsey'in konumunu güvence altına alması için AİHS sistemi haricinde, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında da daha aktif bir tutum izlemesini gerektirecektir. Zirve'de taraf devletlerce taahhüt edilen hususların hayata geçirilmesi izlenmelidir. Özellikle çevre ve biyoçeşitliliğe yönelik tehdide karşı ortak bir tavır sergilemek adına Konsey'in girişimleri önem arz etmektedir. Her ne kadar Reykjavik'te çevre korumasına ilişkin duyarlılık zikredilse de sağlıklı bir çevre hakkına yönelik bağlayıcı bir taahhütte bulunmaktan kaçınılmıştır⁸⁶. Konsey'in Avrupa'da insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusundaki standart koyucu etkinliğini sürdürmesi ancak güncel gelişmelere karşı yönlendirici ve aktif bir tutum benimsemesi ile mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

Agapova, Olena, "International Register of Damage: The Guarantee of Recovering Justice in Ukraine", *Journal of Liberty and International Affairs*, Cilt 10, Sayı 1, 2024, s.97-110.

Aydın, Zeliha, "Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Katılım Sorunu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 2/13 Sayılı Görüşü'nün Değerlendirilmesi", *Journal of International Trade & Arbitration Law / Uluslararası Ticaret ve Tahkim Hukuku Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s.399-432.

⁸⁵ HLRG, *op.cit.*, s.5.

⁸⁶ Corina Heri, "Justice in the Liminal: The Council of Europe and the Right to a Healthy Environment", *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 73, 2024, s.320.

- Barry, Colleen, “Italy’s plan to screen migrants in Albania hits another snag with 2nd group returning to Italy”, *AP News*, (<https://apnews.com/article/italy-albania-migrants-meloni-1a5b74afb20cf6db5e2994047d6e5d92>) (Yayın Tarihi: 12 Kasım 2024.)
- Benoît-Rohmer, Florence ve Heinrich Klebes, *Council of Europe Law: Towards a Pan-European Legal Area*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2005.
- Botticelli, Veronica, and Isabella Risini, “Ukraine, the Netherlands and 26 Third States Without Russia Before the ECtHR”, *Verfassungsblog*, 1 July 2024, <https://verfassungsblog.de/ukraine-the-netherlands-and-26-third-states-without-russia-before-the-ecthr/>.
- Breuer, Marten, “Register of Damage for Ukraine: A Promising First Step towards Reparation?”, *Revue des Droits et Libertés Fondamentaux* 2024 chron. no. 29., <https://revuedlf.com/cedh/the-register-of-damage-for-ukraine-a-promising-first-step-towards-reparation/>.
- Brummer, Klaus, *Der Europarat: Eine Einführung*, Wiesbaden, VS Verlag Für Sozialwissenschaften, 2008.
- Burić, Marija Pejčinović, “Statement from Council of Europe Secretary General Marija Pejčinović Burić on the Military Attack by the Russian Federation on Ukraine”, 24 February 2022, <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/statement-from-council-of-europe-secretary-general-marija-pejcinovic-buric-on-the-military-attack-by-the-russian-federation-on-ukraine>.
- Burić, Marija Pejčinović, *Our Rights, Our Future: Annual Report of the Secretary General of the Council of Europe 2024*, Strasbourg, Council of Europe, April 2024, (https://edoc.coe.int/en/module/ec_addformat/download?cle=be100b06aa2c4c5164f9f1c4a4fe2781&k=5b68fc6e105b6dab57f417a26052f255)
- Buyse, Antoine, “Reykjavik Summit and Declaration”, *ECHR Blog*, 17 May 2023, <https://www.echrblog.com/2023/05/the-reykjavik-summit-and-declaration.html>.
- Closa, Carlos, “Institutional Design of Democratic Conditionality in Regional Organizations”, *EUI Working Paper Series*, RSCAS 2013/45.
- Donald, Alice ve Philip Leach, “Responding to Seismic Change in Europe—The Road to Reykjavik and Beyond”, *European Human Rights Law Review*, Sayı 2, 2023, s.95-111.

- Dzehtsiarou, Kanstantsin ve Donal K. Coffey, “Suspension and Expulsion of Members of the Council of Europe: Difficult Decisions in Troubled Times”, *International & Comparative Law Quarterly*, Cilt 68, Sayı 2, 2019, s.443-476.
- Dzemczewski, Andrew ve Rick Lawson, “Exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe and the ECHR: An Overview”, *Baltic Yearbook of International Law Online*, Cilt 21, Sayı 1, 2024, s.38-98.
- Evans, Paul ve Paul Silk, *The Parliamentary Assembly: Practice and Procedure*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008.
- Gragl, Paul, “The New Draft Agreement on the EU Accession to the ECHR: Overcoming Luxembourg’s Threshold”, *European Convention on Human Rights Law Review*, 2024, s.1-26.
- Gawrich, Andrea, *Demokratieförderung von Europarat und OSZE: Ein Beitrag zur europäischen Integration*, Wiesbaden, Springer VS, 2014.
- Giuashvili, Teona, “The European Political Community: A Forum in Search of a Role”, *School of Transnational Governance*, Issue 2023/11, May 2023, (https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/75609/STG_PB_2023_11.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Harmsen, Robert, “The European Convention on Human Rights after Enlargement”, *The International Journal of Human Rights*, Cilt 5, Sayı 4, 2001, s.18-43.
- Heri, Corina, “Justice in the Liminal: The Council of Europe and the Right to a Healthy Environment”, *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 73, 2024, s.319-360.
- Janis, Mark, “Russia and the Legality of Strasbourg Law”, *European Journal of International Law*, Cilt 8, Sayı 1, 1997, s.93-99.
- Joris, Tony ve Jan Vandenberghe, “The Council of Europe and the European Union: Natural Partners or Uneasy Bedfellows?”, *Columbia Journal of European Law*, Cilt 15, Sayı 1, 2008, s.1-42.
- Juncker, Jean-Claude, *Council of Europe and the European Union: A Sole Ambition for the European Continent*, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc. 10897, 11 April 2006,

<https://pace.coe.int/pdf/175486787ddf2cab41577a0c93f536671f1661d55caa5cca0ef026bd0e5a3b28?title=Doc.%2010897.pdf>.

Karayığıt, Mustafa T., *Avrupa Birliği Anayasa Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018.

Karvatska, Svitlana, Vitalii Vdovichen ve Ivan Toronchuk, “Interstate Lawsuits of Ukraine to the ECtHR: Is It Realistic to Achieve Final Judgments?”, *Logos Universality Mentality Education Novelty: Law*, Cilt 12, Sayı 1, 2024, s.1-13.

Lawson, Rick, “Council of Europe: Cooperation in the Field of Human Rights, Democracy and the Rule of Law”, in Ramses A. Wessel ve Jed Odermatt (Ed.), *Research Handbook on the European Union and International Organizations*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2019, s.507-528.

Leuprecht, Peter, “Innovations in the European System of Human Rights: Is Enlargement Compatible with Reinforcement?”, *Transnational Law and Contemporary Problems*, Cilt 8, Sayı 2, 1998, s.313-336.

Lock, Tobias, “The Future of EU Human Rights Law: Is Accession to the ECHR Still Desirable?”, *Journal of International and Comparative Law*, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2020, s.427-448.

Mazur, Sylwia K “Evolution of the European Political Community in Times of the EU’s ‘Geopolitical Awakening’”, *Croatian Yearbook of European Law & Policy*, Cilt 19, 2023, s.79-104.

Mijatović, Dunja, “Commissioner for Human Rights’ Statement on the Situation in Ukraine”, 24 February 2022, <https://www.coe.int/tr/web/commissioner/-/commissioner-for-human-rights-statement-on-the-situation-in-ukraine>.

O’Leary, Síofra, “Why the European Convention on Human Rights Still Matters”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2024, s.1-18.

Özkan Duvan, Ayşe, “Avrupa Birliği’nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Katılımının İnsan Hakları Yargısına Etkileri”, *Review of International Law & Politics / Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 11, Sayı 43, 2015, s.69-92.

Polakiewicz, Jörg, “A Council of Europe Perspective on the European Union: Crucial and Complex Cooperation”, *Europe and the World: A Law Review*, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s.1-19.

Polakiewicz, Jörg, Antoine Karle, and Emilija Spasovska, “Fairness in the Practice of International Law and Organisations: The Council of Europe’s Perspective”, *AEL 2024/08 Academy of European Law European Society of International Law Paper*, 2024, s.1-18.

Soyaltın-Colella, Diğdem, “Council of Europe and The Reykjavik Principles for Democracy ‘Are They Enough?’”, *Revue des Droits et Libertés Fondamentales*, 2024 chron. no. 21, <https://revuedlf.com/cedh/council-of-europe-and-the-reykjavik-principles-for-democracy-are-they-enough/>.

Diğer Kaynaklar

Avrupa Birliğı Türkiye Delegasyonu, “Komisyon 2023 Genişleme paketini kabul ederek, gerekli uyum seviyesine ulaşıldığında, Ukrayna ve Moldova ile müzakerelerin başlatılmasını, Gürcistan'a adaylık statüsü verilmesini ve Bosna Hersek ile katılım müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye etti”, (https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/komisyon-2023-geni%C5%9Fleme-paketini-kabul-ederek-gerekli-uyum-seviyesine-ula%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda-ukrayna-ve_tr?s=230) (Yayın Tarihi: 9.11.2023)

Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Statüsü, Londra, 1949, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf.

Committee of Ministers of the Council of Europe, 2.3 Situation in Ukraine – Measures to Be Taken, Including under Article 8 of the Statute of the Council of Europe, 1426ter Meeting, 25 February 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5a360>.

Committee of Ministers of the Council of Europe, 2.3 Consequences of the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 1428bis Meeting, 10 March 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5c619>.

Committee of Ministers of the Council of Europe, Resolution CM/Res(2022)2 on the Cessation of the Membership of the Russian Federation to the Council of Europe, 16 March 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5da51>.

Committee of Ministers of the Council of Europe, 117th Session of the Committee of Ministers, CM(2007)65 final, Strasbourg, 10-11 May 2007, <https://search.coe.int/cm?i=09000016805d5c15>.

Committee of Ministers of Council of Europe, 132nd Session of the Committee of Ministers, 2. United around our values – Council of Europe response to the aggression of the Russian Federation against Ukraine, Turin, Italy, 20 May 2022, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a68f5e>.

Committee of Ministers of the Council of Europe, Resolution CM/Res(2023)3 Establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, CM/Res(2023)3-consolidated, 12 May 2023, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680acc3f9>.

Committee of Ministers of the Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to Member States on Deliberative Democracy, 6 September 2023, https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680ac627a.

Committee of Ministers of Council of Europe, *Council of Europe Programme and Budget 2024-2027*, 1481 (Budget) Meeting CM(2024)1, 19 December 2023, <https://search.coe.int/cm?i=0900001680adec99>.

Council of Europe, Reykjavik Declaration: United Around Our Values, Reykjavik Summit 16-17 May 2023, 4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe, 16-17 May 2023, <https://edoc.coe.int/en/the-council-of-europe-in-brief/11619-united-around-our-values-reykjavik-declaration.html>.

Council of Europe, Strasbourg Declaration, Second Summit of Heads of State and Government, Strasbourg Summit 10-11 October 1997, Final Declaration and Action Plan, 10-11 October 1997, <https://rm.coe.int/168063dced>.

Council of Europe, Vienna Declaration, Council of Europe Summit, Vienna, 9 October 1993, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680536c83>.

Council of Europe, Warsaw Declaration, 16-17 May 2005, https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_decl_varsovie_en.asp.

Council of Europe, Warsaw Declaration, Action Plan, 16-17 May 2005, https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_plan_action_en.asp.

Council of Europe and European Union, Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union, Strasbourg, 11 May 2007-23 May 2007, <https://rm.coe.int/16804e437b>.

Council of the European Union, 3717th Council meeting, 12837/19 Provisional Version, Outcome of Council Meeting, EU accession to the European Convention on Human Rights (ECHR), Luxembourg, 7 and 8 October 2019, https://www.consilium.europa.eu/media/40978/st12837-en19_both-days.pdf

Directorate General of Democracy and Human Dignity, “Deliberative Democracy: First International Standard Adopted by the Council of Europe!”, (https://www.coe.int/en/web/democracy-and-human-dignity/home/-/asset_publisher/Zfc1ZlCQBPOF/content/deliberative-democracy-first-international-standard-adopted-by-the-council-of-europe-/16887348.) (Yayın Tarihi: 06.09.2023) European Council, Versailles Declaration: Informal meeting of the Heads of State or Government, 10 and 11 Mart 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2022/03/10-11/>.

High-level Reflection Group of the Council of Europe *Report of the High-level Reflection Group of the Council of Europe*, Strasbourg, Council of Europe, October 2022, <https://rm.coe.int/report-of-the-high-level-reflection-group-of-the-council-of-europe-/1680a85cf1>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Recommendation 1212 (1993), Adoption of a Revised Statute of the Council of Europe, 11 Mayıs 1993, <https://pace.coe.int/en/files/15246/html>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Recommendation 1568 (2002), Future of the Co-operation Between European Institutions, 26 June 2002, <https://pace.coe.int/en/files/17020/html>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Resolution No, 1427 (2005), Plans to Set Up a Fundamental Rights Agency of the European Union, 18 March 2005, <https://pace.coe.int/en/files/17309/html>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Recommendation No, 1696 (2005), Plans to Set Up a Fundamental Rights Agency of the European Union, 18 March 2005, <https://pace.coe.int/en/files/17308/html>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Recommendation No, 1744 (2006), The Follow-up to the 3rd Summit: The Council of Europe and the Proposed Fundamental Rights Agency of the European Union, 13 April 2006, <https://pace.coe.int/en/files/17429/html>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Opinion 300 (2022), Consequences of the Russian Federation's Aggression against Ukraine, 15 March 2022, <https://pace.coe.int/pdf/c31443e940156c87eced0fbb80aee5a6de0aec5c3eebbc5b08e2448fb47149cd?title=Opinion%20300.pdf>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Compensation Mechanisms for Ukraine: The Focus of a PACE Hearing in Paris, 13 December 2022, <https://pace.coe.int/en/news/8924/compensation-mechanisms-for-ukraine-the-focus-of-a-pace-hearing-in-paris>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), Resolution 2287, Strengthening the decision-making process of the Parliamentary Assembly concerning credentials and voting, 25 June 2019, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=27980&lang=en>.

Press and information team of the Delegation to the Council of Europe in Strasbourg, “The Register of Damage for Ukraine opens for claims at the Ministerial Conference ‘Restoring Justice for Ukraine’ in the Hague (2 April)” (https://www.eeas.europa.eu/delegations/council-europe/register-damage-ukraine-opens-claims-ministerial-conference-%E2%80%9Crestoring-justice-ukraine%E2%80%9D-hague-2_en?s=51) (Yayın Tarihi: 30 Nisan 2024)

Yargı Kararları

ABAD, 18 Aralık 2014 Tarihli 2/13 Sayılı Görüş, [AB Antlaşması'nın 218(11). Maddesi Uyarınca Verilen Görüş], (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CV0002>)

ABAD, 4 Ekim 2024 Tarihli Karar [BD], C-406/22, (<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=CDFE45D7786CF8829683B107644AFDE5?text=&docid=290680&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6952970>)

AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 58. Maddesi Işığında Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi Üyeliğinin Sona Ermesinin Sonuçlarına İlişkin Karar, 22 Mart 2022 (https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Resolution_ECHR_cessation_membershi_p_Russia_CoE_ENG)

AİHM, *Ukrayna v. Rusya (Kırım davası)* [BD], No: 20958/14 ve 38334/18, 25 Haziran 2024, (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-14347%22%5D%7D>)

AİHM, *Ukrayna ve Hollanda v. Rusya* [BD], No. 8019/16, 43800/14 ve 28525/20, 30 Kasım 2022, (<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-222889%22%5D%7D>)

AİHM, Basın Açıklaması, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İngiltere'den Ruanda'ya Sınırdışı Edilecek Sığınmacı Hakkında Acil Tedbir Kararı Verdi”, No 197, 14 Haziran 2022 (<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7359967-10054452&filename=Interim%20measure%20granted%20in%20case%20concerning%20asylum-seeker%E2%80%99s%20imminent%20removal%20from%20the%20UK%20to%20Ruanda.pdf>).